

SAKYTINĖS ISTORIJOS GALIMYBĖS SOVIETMEČIO IR POSOVIETINĖS EPOCHOS TYRIMUOSE (ATMINTIES KULTŪROS IR ISTORIJOS POLITIKOS PROBLEMATIKOS ASPEKTAS)

Aurimas Švedas

Humanitarinių mokslų daktaras
Vilniaus universiteto
Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: aurimas.svedas@if.vu.lt

Įvadas

Sovietmečio epochos tyrimai neretai tampa tikru iššūkiu juos atliekančiam istorikui, profesinei bendruomenei, kuriai jis priklauso, ir šios bendruomenės kuriamos produkcijos vartotojui – visuomenei. Taip dažniausiai nutinka dėl keleto priežasčių. 1990-ųjų kovo 11 d. priimtu Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktu deklarus beveik penkiasdešimt metų trukusios sociopolitinės ir sociokultūrinės Lietuvos istorijos epochos baigtį, ta epocha vis dar yra ganėtinai artima (tam tikrais aspektais – gyva) praeities tyrinėtojų bendruomenei ir visuomenei, tiek chronologine, tiek emocine prasme, todėl sudėtingų bei skaudžių temų svarstymas provokuoja įvairias emocijas, įžiebiamas karštą polemiką ir kartais išstumia konkretų atliktą tyrimą iš akademinės refleksijos lauko į viešąją erdvę, kurioje veikia mokslininkui dažniausiai ne iki galo žinomos ir todėl klaidžios žaidimo taisyklės¹. Antroji priežas-

čių grupė, lemianti, kad sovietmetis kartais tampa jo mįslės pasiryžusiam perprasti tyrinėtojui profesiniu bei egzistenciniu iššūkiu, yra korektiškos to laikotarpio reiškinų bei procesų analizės ir interpretavimo problema. Pusę amžiaus gyvavusi epocha, persmelkta nuolatinės minties ir veiksmo priešybės, dažnu atveju paliko fragmentiškus, neinformatyvius, prieštarigus, sąmoningai klaidinančius tyrinėtoją rašytinius šaltinius, kurie kartais ne tik nepadedą atsakyti į klausimą, „kaip buvo iš tikrųjų“, bet ir mėgina supančioti juos analizuojantį žmogų nutylėjimų, pusiaukalbės ir atviro melo voratinklyje².

Dėl to atidaus žvilgsnio į sovietmečio epochą poreikis neretai verčia konkretų

Pociaus monografijos „Kita mėnulio pusė. Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais“ (Vilnius: LII leidykla, 2009) sukelta polemika visuomenėje, kuri, akivaizdu, peržengė akademinio diskurso reglamento ribas, ir skirtingiems diskusijos dalyviams tapo galimybe deklaruoti savo ideologines nuostatas – nekritiškai ginti arba atmesti minėtoje monografijoje išsakomus teiginius.

² Konceptualus žvilgsnis į šią problemą: *Streikus Arinas*. Kultūrinio ir religinio gyvenimo Sovietų Lietuvoje istoriniai tyrimai: šaltinių keliamos problemos // *Darbai ir dienos*. 2009, t. 52, p. 75–83.

¹ Naujausias tokio „karštos“ istorinės temos patekimo į skirtingų atminties kultūrų takoskyros ir istorijos politikos įtampų sankirtos lauką pavyzdys – Mindaugo

mokslininką peržengti tradicinių (rašytinių) šaltinių nubrėžiamas hermeneutinių galimybių ribas ir savo tyrime panaudoję daug naujų perspektyvų pažinimo procesui suteikiančią interviu metodiką. Be to, šis praeities tyrimo „instrumentas“ ne tik dovanuoja istorikui unikalią progą pažvelgti į tiriamą reiškinį, procesą ar asmenybę iš visiškai naujos, rašytiniam šaltiniui neprieinamos perspektyvos, bet ir kuria prielaidas tyrimo rezultatus pateikti novatoriška, skaitytojui priimtinesne („žmogiškesne“ ir todėl – lengviau „atpažįstama“) forma, o tai provokuoja mokslininko ir jo produkcijos vartotojo geresnio abipusio supratimo jausmo atsiradimą ir sudaro galimybę adekvačiau suvokti pastarojo formuluojamas idėjas.

Pirmiau aptartų sakinės istorijos galimybių įsisamoninimas skatina istorikus vis dažniau pasitelkti minėtą metodinę priemonę. Tai ypač pasakytina apie jaunąją Lietuvoje bręstančią sovietologų kartą, kuri interviu metodo potencialą visų pirma taiko rengdama daktaro disertacijas³. Tiesa, tie veiksmai dažniausiai atliekami plačiau nesvarstant teorinių bei metodinių sakinės istorijos galimybių ir redukuojant jas į konkrečiai užduočiai spręsti reikalingo

³ Šiuo atveju paminėsime tik keletą paskutiniaisiais metais parengtų ir sėkmingai apgintų daktaro disertacijų temų, kurias gvildensiuems jauniems mokslininkams šio metodo (sociologinės kokybinės apklausos, anketavimo, pusiau struktūruoto interviu, sakinės istorijos) taikymas tapo ypač svarbus gaunant unikalią informaciją juos dominančiu klausimu: *Jaseliūnas Egidijus*. Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame–devintajame dešimtmetyje. Vilniaus universitetas, 2006; *Grybkauskas Saulius*. Pramonės valdymas sovietinėje Lietuvoje 1965–1986 m.: įtampos ir konfliktai. Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2007; *Ivanauskas Vilius*. Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos. Lietuvos istorijos institutas, Klaipėdos universitetas, 2008; *Klumbyns Valdemaras*. Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu. Vilniaus universitetas, 2009.

„metodinio instrumento“ naudojimo lygmenį. Toks judesys išreiškia bendrą lietuvių istoriografijoje nusistovėjusio – instrumentinio ir kol kas plačiau nereflektuoto – santykio su aptariama istorijos rūšimi tendenciją⁴.

Ši tendencija verčia iš lietuviškos perspektyvos pažvelgti į bendro pobūdžio teorinius („globalius“) klausimus – kokios yra gerosios ir blogosios sakinės istorijos ypatybės – kurie Vakarų istoriografijoje aktyviai svarstomi ne vieną dešimtmetį ir lemia sėkmingą jos pritaikomumą labai plačiame tyrimų lauke⁵. Tuo pat metu

⁴ Sakinės istorijos „įsipilietinimo“ lietuvių istoriografijoje procesas dar tik prasideda. Pirmaisiais žingsniais šia linkme laikytini Grigorijaus Potašenko ir Benedeto Šetkaus mėginimai aptarti to istorijos porūšio svarbą tiriamajame ir pedagoginiame darbuose (žr.: *Potašenko Grigorijus*. Žodinė istorija ir jos ypatybės, <http://www.jewishstudies.lt/index.php?921091731> [žiūrėta 2010 m. rugpjūčio 15 d.]; *Šetkus Benediktas*. Žodinė istorija ir jos vaidmuo moksleivių ugdymui(s) // *Istorija*. 2009, t. 76, p. 75–80); Dalios Marcinkevičienės studija (Prijaukintos kasdienybės 1945–1970 metai (biografiniai Lietuvos moterų interviu. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007) ir Aurimo Švedo parengta mokslo šaltinio publikacija (Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakinės istorijos epizodų. Edvarda Gudavičių kalbina Aurimas Švedas. Vilnius: Aidai, 2008). Šiame kontekste paminėtinas ir Irenos Šutinienės bandymas pateikti apibendrinamąjį požiūrį į Lietuvoje besiklostančią biografinių ir sakinės istorijos tyrimų tradiciją: Eluloo – ja suulise ajaloo uurimine Leedus // *Mäetagused* 2009, Nr. 43, p. 145–158.

⁵ Iš labai gausių mokslinių publikacijų lauko šiuo atveju išskirtinas tekstų kompendiumas, solidžiai pristatantis sakinės istorijos žanro raidą, esmines teorines bei metodologines problemas, kurias teko spręsti šiame lauke dirbantiems istorikams, taip pat – objektyviai apžvelgiantis gerąsias ir blogąsias šio istorijos porūšio ypatybes: *The Oral History Reader*, Robert Perks and Alistair Thomson (eds.). London and New York: Routledge, 2006. Iš pirmiau išvardytoms problemoms svarstyti skirtų monografijų šiuo atveju išskirtina Paul Thompson studija „*The Voice of the Past. Oral History*“ (Oxford University Press, 2000). Aptariant Vakarų istoriografijoje egzistuojantį pavienių straipsnių masvą atskiro paminėjimo nusipelnė Alistair Thompson tekstas „*Four Paradigm Transformations in Oral History*“ // *The Oral History Review*. 2007, Nr. 1 (34), p. 49–70.

tikslinga atkreipti dėmesį ir į specifinius („regioninius“) klausimus – ką kiekybine ir kokybine prasme naujo to „metodinio instrumento“ taikymas duoda praeities tyrinėtojiui, besigilinančiam į sovietinę arba posovietinę epochą ir kur driekiasi šios metodikos galimybių ribos. Siekiant pasitaruosius teorinius klausimus ir atsakymus į juos kontekstualizuoti konkrečių istoriografinių problemų atžvilgiu, bus pasitelkta atvejo analizė, ypatingą dėmesį kreipiant į tai, kaip sakininės istorijos metodika gali veikti istorinės kultūros ir istorijos politikos ypatumų sovietmečio epochoje tyrimus naujų duomenų apie praeitį gavimo ir interpretavimo prasme.

Tyrimo objekto apibrėžimas ir jam suformuluoti klausimai nulėmė straipsnio struktūrą. Pirmoje dalyje bus gilinama bendriausias klausimas, susijusius su sakininės istorijos teoriniu bei metodologiniu potencialu. Antroje bus aptariamasi šio „metodinio instrumento“, kurį lietuvių istorikai dar ne iki galo išmoko naudoti, pritaikomumo sovietmečio ir po jo einančio laikotarpio tyrimams galimybės, ir trečioje bus telkiamasi į konkretaus atvejo – susijusio su atminties kultūros bei istorijos politikos srities tyrimais – aptarimu ir tam tikrų tyrimo gairių nužymėjimu.

1. Sakytinės istorijos gerosios ir blogosios ypatybės teoriniu ir metodiniu aspektais

1.1. Gerosios sakininės istorijos ypatybės

Galimybė kurti „idealų šaltinį“. Bandant įvardyti sakininės istorijos gerasias ypatybes visų pirma pažymėtina, kad ši tyrimo instrumentą įvaldęs istorikas įgyja unikalią galimybę pats susikurti savo „idealų šaltinį“ arba jų bloką.

Praeities tyrinėtojas kartais leidžia sau pasvajoti apie šaltinį, kuris būtų įvairiapusis, išsamus, pakankamas, gebantis atsakyti į visus tyrinėtojo galvoje kirbančius klausimus dokumentas arba jų rinkinys, tyliai laukiantys, kol juos atras į archyvus užklydęs mokslininkas. Deja, tokių praeities dovanų, kokią XX a. aštuntajame dešimtmetyje Vatikano biblioteka įteikė prancūzų istorikui Emmanueliui Le Roy Ladurie, Montaju kaimo gyventojų apklausų – tardymo protokolų, sudarytų Pamjė inkvizicinio teismo 1318–1325 m., forma, pasitaiko labai retai⁶. Atsižvelgiant į šią aplinkybę galima teigti, kad sakininės istorijos metodą XX–XXI a. istorijos tyrimuose aktyviai naudojantis mokslininkas turi unikalią galimybę nelaukti analogiškų praeities „dovanų“ ir pats susikonstruoti istorijos šaltinį, kuris gali nulemti konkretaus tyrimo vyksmą ir esmingai paveikti jo metu formuluojamų išvalgų pobūdį, teikdamas atsakymus į tuos klausimus, kurių atžvilgiu kiti istoriniai šaltiniai yra „nebylūs“ arba „nekalbūs“.

„Totalinis“ sakininės istorijos šaltinio pobūdis dažniausiai išgaunamas bandant visapusiškai „išsemti“ konkretaus interviu dalyvio disponuojamą informaciją (sąvoka „informacija“ šiuo atveju vartojama apibrėžiant tiek klausiamojo pateikiamus faktus, tiek išreiškiamą savo požiūrį, vertinimus ar emocinį santykį su jais), pokalbio metu užduodant daug ir įvairių, iš anksto parengtų ir pokalbio eigos nulemtų klausimų

⁶ Šis unikalus Viduramžių epochos šaltinių blokas tapo mikroistorijos šedevru paprastai vadinamos E. Le Roy Ladurie studijos „Oksitanijos kaimas Montaju: 1294–1324“ pagrindu (lietuviškas leidimas: Vilnius: Algimantas, 2005), kurioje pateikiama plati XIII a. pabaigos–XIV a. pradžios pietų Prancūzijos Oksitanijos kaimo gyvenimo panorama, atspindinti to meto žmonių buitį, jausmus, mintis, elgseną.

mų, atsakymai į kuriuos padeda mokslininkui tiksliai „preparuoti“ konkrečią problemą. O atliekant interviu ciklą su keliolika asmenų, kurie pokalbiuose svarsto jiems užduodamus iš esmės tuos pačius klausimus, „totalinis“ formuojamo sakininės istorijos šaltinių bloko pobūdis dažniausiai ima rasti pats savaime, tarp atskirų interviu mezgantis prasminėms jungtims ir atsiveriant kontekstams, kurių tyrinėtojas dažnu atveju net negali kaip nors paveikti ar kontroliuoti.

Galimybė gauti kokybinę prasme unikalią informaciją. Kaip minėta, sakininės istorijos metodu galima išgauti unikalią sociopolitinio ir sociokultūrinio pobūdžio informaciją, kurios klodų neįmanoma pasiekti jokiais kitais ant praeities tyrinėtojo darbatalio esančiais „metodologiniais instrumentais“. Šios informacijos išskirtinumas apibrėžiamas keliais aspektais. Visų pirma, interviu metu galima sužinoti specifinių faktų apie konkretų istorinį reiškinį, procesą arba asmenį, papildyti tyrinėjamo laikotarpio paveikslą naujomis, unikaliomis detalėmis apie to meto kasdienybės formas, visuomenėje vyravusį emocinį klimatą, politinio gyvenimo kontūrus arba kultūros pavidalus. Bandydami išgauti tokio pobūdžio informaciją, sakininės istorijos metodiką taikantys mokslininkai iš esmės juda tomis pačiomis trajektorijomis, kurias neretai atveria prieš skaitytojų akis atsiminimų žanro knygų autoriai. Kita vertus, nepaisant tam tikrų sakininės istorijos ir memuarų panašumų, suponuojamų to paties šaltinio – žmogiškosios atminties – naudojimo, šios prieigos esmingai skiriasi⁷, o jų skirtubių fiksavimas leidžia

prabilti apie antrąją unikalios informacijos išgavimo galimybę taikant sakininės istorijos metodiką. Sakytinė istorija mažiau susitelkia į konkrečių įvykių eigą, daugiau dėmesio skiria joms analizuoti. Kaip pažymi Alessandro Portelli: „Sakytinis šaltinis pasakoja mums ne tik apie tai, ką žmonės padarė, bet ir ką jie norėjo nuveikti, ką tikėjo darą tuo metu ir, pagaliau, ką jie dabar mąsto apie tai, kas yra įvykę.“⁸ Taip prieš istoriko akis yra atveriamas antrasis informacijos sluoksnis, leidžiantis patirti individualios arba kolektyvinės sąmonės formas, kurios yra integrali praeities dalis ir tuo pat metu kuria aktyvias jungtis tarp „anuomet“ ir „dabar“.

Trečiąjį sakininės istorijos metodu gaunamos informacijos unikalumo aspektą galima apibūdinti kaip pirmiau minėtų aktyvių jungčių padarinių, anot Paulo Thompsono, sukurančią „istorinę perspektyvą, kuri leidžia mums suvokti ilgos trukmės prasmę istorijoje“⁹. Šioje sakininės istorijos metodo atveriamoje ilgoje trukmėje atsiranda galimybė per konkretaus žmogaus gyvenimo prizmę, jo paties ir istoriko pastangomis atskleisti, kaip asmens egzistencijos ypatumai koreliuoja su tam tikro laiko specifika, taip atverdami žmogaus laike ir laiko žmoguje tapsmo procesus, kuriuos kitos praeities tyrinėjimo

ry, p. 121–122; Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakininės istorijos epizodų. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas, p. 255–256; *Aleksandravičius Egidijus*. „Įkaltai ir istorikai Vytauto Merkio atsiminimuose“ // Lietuvos istorijos metraštis 2009 metai. 2010, Nr. 1, p. 155–159. Dar vieną galimų sakininės istorijos, autobiografijos, biografijos, dienoraščio, „gyvenimo istorijos“ bendrumo ir skirtubių įvardijimo galimybę siūlo konceptualus Charlotte Linde žvilgsnis: *Life Stories: The Creation of Coherence*. Oxford University Press, 1993, p. 37–43.

⁸ *Portelli Aleksandro*. What Makes Oral History Different? // *The Oral History Reader*, p. 36.

⁹ *Thompson Paul*. The Voice of the Past. *Oral History*, p. 172.

⁷ Sakytinės istorijos ir atsiminimų takoskyra aptarta: *Thompson Paul*. The Voice of the Past. *Oral History*.

priemonės ne visuomet sugeba sėkmingai rekonstruoti.

Galimybė įtraukti asmenį / visuomenę į istorijos (re)konstravimą. Dar viena aptariamam kontekstui labai svarbi geroji sakinės istorijos ypatybė – formuojant „idealią“ šaltinių aktyviai dalyvauja visuomenė – tampa tiek tyrimo objektu, tiek jo bendraautoriumi.

Iki XX a. istorija dažniausiai buvo suprantama kaip pasakojimai apie įvairių praeities epochų elito (visų pirma – politinio) gyvenimą. Tai galima paaiškinti tiek pragmatizmo, tiek istorizmo paradigmu dėmesiu politinei istorijai ir jos apoteozei – valstybių galios varžyboms užsienio politikos srityje, neretai užsibaigiančioms kariniais konfliktais¹⁰. Įvairūs sociopolitiniai ir sociokultūriniai virsmai lėmė, kad XX a. dirbę praeities tyrinėtojai dėmesį vis dažniau ėmė kreipti į tuos istorijos veikėjus, kurie taikliai apibūdinami „tylinčiosios daugumos“ sąvoka¹¹. Tačiau valinga pastanga istorinio tyrimo objektyvą nukreipti į ilgą laiką praeities tyrimo užkulisiuose nebyliai stovėjusius žmones¹² neretai paverčiama niekais arba gerokai apribojama šaltinių stygiaus. Praeities ženklus – šaltinius ateičiai ruošę įvairiose

¹⁰ Išsamų pragmatizmo ir istorizmo paradigmu pristatymą žr.: *Norkus Zenonas*. Istorika. Vilnius: Taura, 1996.

¹¹ Šis terminas plačiai vartojamas Arono. Gurevičiaus vykdytuose Viduramžių epochos sociokultūrinės bei mentalitetų istorijos tyrimuose. Žr., pavyzdžiui, Гуревич Арон. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. Москва: Искусство, 1990.

¹² Savo studijoje „Tiesos sakymas apie istoriją“ tą procesą Joyce Appleby, Lynn Hunt ir Margaret Jacob apibūdina taip: „Moterys, mažumos ir darbininkai „apsigyveno“ Amerikos ir Vakarų pasaulio istorijose, kuriose anksčiau be konkurencijos vyravo didvyriai, genijai ir valstybės veikėjai – tvarkos ir status quo simboliai“ (Tiesos sakymas apie istoriją. Vilnius: Margi raštai, 1998).

epochose gyvenę žmonės dažniausiai nematydamo prasmės kiek ilgėliau apsisotai prie paprasto valstiečio, amatininko arba kario gyvenimo istorijos, todėl jos gana retai tampa šiuolaikinių istorikų, sklaidančių archyvuose dūlančius foliantus, laimikiu. Kaip minėta, chronologiškai ir emociškai artimus XX ir XXI a. tyrinėjantis istorikas, susidūręs su pirmiau aprašytu šaltinių fragmentiškumu arba neinformatyvumu, „tylinčios daugumos“ prakalbinimo problemą gali pabandyti išspręsti pats, pasitelkęs sakinės istorijos metodiką. Šiuo atveju ypač svarbu tai, kad ta metodika leidžia konkrečiam asmeniui / visuomenės grupei pasijusti reikšmingais praeities tyrimo procese ne tik dėl dalijimosi turima informacija veiksmo, bet ir suvokti, kad bendro darbo – pokalbio – su istoriku metu vyksta unikalus istorijos (re)konstrukcijos procesas, kuriame abu dalyviai yra lygiaverčiai partneriai, prisiimančys atsakomybę už bendros pastangos sakinės istorijos srityje rezultata. JAV ir kai kuriose Vakarų Europos šalyse XX a. paplitusios sakinės istorijos taikymo praktikos dar labiau demokratizavo arba liberalizavo praeities (re)konstrukcijos procesą visuomenės akyse, nes dažnu atveju šiomis praktikomis užsiimdavo / užsiima ne profesionalūs mokslininkai, o aktyviai istorija besidomintys ir norintys, jų nuomone, svarbius praeities reiškinius, procesus arba asmenis įamžinti interviu forma žmonės. Akivaizdu, pastaroji sakinės istorijos metodikos taikymo praktika, prie kurios neprideda profesionalūs tyrinėtojai, ne visuomet leidžia pasiekti pačių geriausių rezultatų surinktos informacijos kokybės prasme, kita vertus, ši pastanga dažniausiai suvaidina svarbų edukacinį vaidmenį puoselėjant istorijos jausmą visuomenėje, skatinant jos domėjimąsi tam tikrais praeities fenome-

nais ir atveriant galimybę suvokti, kaip tie fenomenai gyvuoja / kinta laike, žmogaus atminties perkeliama iš „praeities“ į „dabartį“ ir atvirkščiai.

1.2. Blogiosis sakytinės istorijos ypatybės

Išankstinio požiūrio į sakytinės istorijos šaltinių objektyvumą (žmogiškosios atminties patikimumą) problema. Svarstant šią problemą, derėtų išskirti dvi potemes, kurias nulemia bendri istorijos mokslui ir specifiniai sakytinės istorijos porūšiui keliami klausimai apie jų naudojamos informacijos patikimumą ir galimybę jos teikiamus duomenis vertinti kaip „faktą“.

Ilgą istorijos virsmo akademinio dalyku, prasidėjusio antikinėje Graikijoje ir užsibaigusio XIX a. Vokietijos universitetuose, metu praeities tyrinėtojų bendruomenei nuolat tekdavo dalyvauti diskusijose apie jos atliekamų darbų moksliskumą. Šios diskusijos buvo tiesiogiai susijusios su kintančiu požiūriu į šaltinius, kuriais disponuoja būtovės slėpinių tyrinėtojai, ir pastarųjų gebėjimą tuos šaltinius interpretuoti. Nesibaigiančioje polemikoje, kas yra istorija – menas ar mokslas, – svarstyklių lėkštė Leopoldo von Ranke's pastangomis XIX a. buvo nusverta istorijos prilyginimo „rimtų“ mokslų rangui, argumentuojant, kad, mokėdamas tinkamai „preparuoti“ istorinius šaltinius, praeities tyrinėtojas gali atverti „tikrą tiesą“ apie kažkada gyvenusius žmones bei jų nuveiktus darbus. XX a. įvairios postistorizmo mokyklos skirtingai kvestionavo istorizmo paradigmos kūrėjo idėjas, kol postmoderno epochos šaukliai pirmiau minėtą ginčą gražino į išėities poziciją – suformulavo tezę esą istorikų amatą galima prilyginti rašytojų veiklai,

nes tiek vieni, tiek kiti savo tekstuose konstruoja, o ne atspindi realybę¹³. Toks kritiškas žvilgsnis į istoriko pastangas interpretuoti rašytinius šaltinius papildomu neigiamu prasminiu bei emociniu krūviu apgaubia ir sakytinės istorijos metodu besinaudojantį tyrinėtoją, kuris dažniausiai pats yra linkęs pripažinti, jog jam informaciją teikianti žmogiškoji atmintis yra ypač netvarus dalykas, kuris laikui bėgant nuolat kinta, o jos sukuriama šaltinio viena esmingiausių ypatybių gali būti išreikšta žodžiu „nepastovumas“, todėl sakytinės istorijos būdu gaunamas liudijimas „du kart iš eilės niekada nebus toks pat“¹⁴. Tai neturėtų stebinti. Laikui bėgant tam tikro įvykio liudininko („šaltinio“) atmintis kinta tuo pat metu iš naujo sukurdamą ir įvykių supratimo bei vertinimo perspektyvas, kurios automatiškai koreguoja pasakojimą apie tai, „kaip buvo iš tikrųjų“. Kuo daugiau laiko praeina tarp įvykio ir jo papasakojimo momento, tuo tikėtinesnė gausaus „trikdžių“ įsiterpimo tarp įvykio – liudininko (pasakotojo) – klausytojo (istoriko) galimybė. Todėl istorikui, dirbančiam sakytinės istorijos lauke, nederėtų pasiduoti iliuzijai, kad jis, baigęs interviu ir atlikęs pastarojo transkripciją, sužinojo „tikrąją tiesą“. Dirbant su tokia lakia materija kaip žmogiškoji atmintis tai yra labai keblus ir dažnu atveju – sunkiai įvykdomas uždavinys. Kita vertus, sakytinės istorijos metodas leidžia tiksliai fiksuoti, kaip *čia* ir *dabar* interviu dalyvis yra linkęs matyti save ir kitus laiko tėkmėje. Turint omenyje tą

¹³ Apie postmodernizmo iššūkį istorijos mokslui plačiau žr.: *Iggers Georg G. Historiography in the Twentieth Century from Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. Hanover and London, 1997, p. 118–133.*

¹⁴ Žr. *Portelli Aleksandro. What Makes Oral History Different? // The Oral History Reader, p. 40.*

aplinkybę, įmanoma vieną iš svarbiausių sakininės istorijos silpnųjų neutralizuoti arba paversti ją tyrimo stiprybe.

Sakininės istorijos šaltinio specifikos, nulemiančios perėjimo iš mikro (individas) į makro- (visuomenė) lygmenį, problema. Dirbdami sakininės istorijos lauke tyrinėtojai imasi mikroanalizės (mikroanalize šiuo atveju vadinamas vieno žmogaus asmeninės istorijos epizodo arba jų sekos fiksavimas) tam, kad per konkretaus asmens gyvenimo prizmę, lyg didinamąjį stiklą, būtų galima pažvelgti į esminius tiriamo bendresnio reiškinio – konkrečiu laikotarpiu egzistavusios visuomenės / valstybės / kultūros – ypatumus. Individualios asmeninės patirties tyrimas šiuo atveju neišvengiamai suponuoja vieno ar kito aprašyto ir išanalizuoto objekto reprezentatyvumo bei perkėlimo iš *mikro-* į *makrolygmenį* problemą. Šia prasme sakininės istorijos specialistai susiduria su analogiškais problemomis, kurias turi spręsti ir istorinės antropologijos, o ypač – mikroistorijos – lauke dirbantys tyrinėtojai¹⁵. Universalių problemos sprendimo receptų čia nėra, o perėjimo iš mikro- į makrolygmenį individuali sėkmė daugeliu atvejų priklauso tiek nuo šaltinio „gylis“, tiek nuo jo kūrėjo / tyrinėtojo gebėjimo jį „skaityti“ / interpretuoti.

Specifinių reikalavimų sakininės istorijos tyrimą norinčiam vykdyti mokslininkui problema. Specifinis sakininės istorijos šaltinių pobūdis reikalauja iš šiame lauke dirbančio mokslininko gebėjimų, kurių praeities tyrinėtojų cechui jaunąją kartą rengiantys

mokslo centrai nesuteikia ir, tikriausiai, iš principo negali duoti dėl tų gebėjimų kokybinio pobūdžio. Šiuos gebėjimus tyrinėtoji tiesiog privalu arba turėti kaip duotybę, arba išsiugdyti bandymų ir klaidų metodu, patiriant didesnių arba mažesnių nesėkmių sakininės istorijos lauke (tuo pat metu – prarandant svarbius, kai kuriuose tyrimuose unikalius ir todėl nepakeičiamus šaltinius). Šiuo atveju bus apsiribota tik keleto pačių svarbiausių gebėjimų, be kurių sunku tikėtis sėkmės kuriant „idealių šaltinių“ bloką, aptarimu. Tai: a) mokėjimas klausytis ir bendrauti (ne visi tyrinėtojai dėl savo psichologinės asmenybės struktūros geba ilgą laiką išbūti maksimaliai susitelkę / įsijautę į kito asmens pasakojimą ir kartu gali nuolat sklandžiai bendrauti, akumuliuodami minėtam pokalbiui reikalingą emocinę energiją); b) išlavintas empatijos jausmas (interviu sėkmė labai dažnai priklauso ne tik nuo metodine ir koncepcine prasme teisingai parengtų klausimų bei sumanaus jų pateikimo būdo, bet ir nuo užmezgto su respondentu emocinio ryšio, kuris neretai yra stipriai veikiamas ne tik pokalbio eigos, bet ir jo dalyvių palaikomo neverbalinio bendravimo formų); c) mokėjimas efektyviai megzti socialinius ryšius ir jais naudotis (šis aspektas ypač svarbus atliekant sakininės istorijos tyrimą, kuriame dalyvauja visuomenės politiniam, akademiniam arba kultūriniam elitui priklausantys žmonės, kai absoliučia dauguma atvejų išankstinio pasitikėjimo „kreditą“ interviu norinčiam atlikti istorikui garantuoja respondentui svarbaus asmens arba jų grupės rekomendacijos); d) galimybės prieš pradėdant interviu ciklą arba jo metu konsultuotis su įvairiais specialistais, kuriant bei tikslinant būsimo tyrimo strategiją bei taktiką (ne visuomet, tačiau neretau atveju tam, kad interviu būtų sėkmingas,

¹⁵ Vienas pačių išsamiausių žvilgsnių į mikroistoriją, šio praeities tyrinėjimų porūšio tyrimų lauką, jame gaunamus rezultatus ir jų reprezentatyvumą – *Domańska Ewa. Mikrohistorie. Spotkania w międzyswiatach. Poznań: Wyd. Poznańskie, 1999.*

ypač kalbant apie ilgą trukmės pokalbių ciklą, apimančią viso gyvenimo istoriją, tyrinėtoji reikia labai daug žinoti apie savo pašnekovą, laikotarpį, kuriame jis gyveno, artimus žmones, su kuriais bendravo, nuveiktus darbus. Prie šio paradokso (iš anksto žinoti labai daug, kad gautum dar daugiau) praeities tyrinėtojai dažniausiai nėra įpratę, nes paprastai dirbdamas archyvuose tyrinėtojas rašytinio šaltinio klausia ne to, apie ką jau žino / nutuokia, bet to, kas jam dar yra nepažinta / neaišku).

2. Sakytinės istorijos galimybių analizuoti sovietmečio ir posovietinė epochą vertinimas

2.1. Negatyvūs aspektai, ribojantys sakytinės istorijos galimybes tirti sovietinį ir posovietinį laikotarpį

Pirmiau aptartų tendencijų, išryškėjusių naujausioje lietuvių istoriografijoje, dar nepakanka daryti vienareikšmę išvadą, kad sakytinė istorija rado savo nišą Lietuvos visuomenės, kaip integralios Vidurio Rytų Europos ir posovietinės erdvės dalies, istorinės patirties tyrimuose. Tikėtina, kad tam tikras „slenkstis“, stabdantis platesnį sakytinės istorijos panaudojimą lietuviškoje istoriografijoje, vis dar yra dėl jau aptartų šio praeities tyrimų porūšio blogųjų teorinių ir metodinių ypatybių, lemiančių nuomonę, kad daugeliu atvejų sakytinė istorija gali būti sėkmingas įrankis, pagelbstintis konkrečiu atveju „užkaišiojant“ empirinių duomenų stygiaus sukuriamas praeities rekonstrukcijos spragas, bet ne savitikslius, tyrimo objektą nulemiantis, analizės specifiką sąlygojantis ir jos rezultatų kiekybines charakteristikas aiškiai suformuojantis praeities tyrimo / interpretavimo būdas. Kita vertus, lietuvių istorikų bendruome-

nės atsargumą sakytinės istorijos metodo atžvilgiu galėjo lemti ir dar neįvardytos priežastys, kaip antai iki šiol nesusiklosčiusi glaudesnio bendradarbiavimo su sociologais arba antropologais tradicija, kuri dažniausiai paskatina praeities tyrinėtojus perimti iš šių mokslų atstovų lauko tyrimo metodiką ir pradėti ją plačiai taikyti. Šalia pastarosios aplinkybės derėtų paminėti ir tai, kad sakytinei istorijai reikalingo lauko tyrimo metodo taikymas dažniausiai susijęs su nemažomis finansinėmis investicijomis į konkretų akademinį projektą, todėl šios istorijos porūšio paplitimas konkrečiose Vakarų Europos šalyse arba Šiaurės Amerikoje koreliuoja su tam tikrų valstybių vykdomos mokslo politikos ypatumais, kurie išreiškiami skiriant dideles dotacijas minėtą metodą savo tyrimuose nusprendusiems taikyti mokslininkams¹⁶.

Negatyvių aspektų kontekste paminėtina ir ilgą laiką Lietuvoje taikyta humanitarų mokslinės produkcijos vertinimo – reitingavimo praktika, kuri šio žanro tyrimais norintį užsiimti istoriką galėjo atgrasyti nuo tokio sumanymo suvokimu, kad daug intelektualinių ir emocinių pajėgų pareiklausias darbas mokslinės produkcijos kokybę turinčių vertinti ekspertų gali būti nurašytas į „pokalbių (žurnalistikos)“ arba kitaip – „nerimtos“ literatūros nuošalę, todėl įstaigai, kurioje dirba tyrimo autorius, nebus skiriama „taškų“, na, o sakytinės istorijos projektą įgyvendinęs mokslininkas savo *curriculum vitae* neteks galimybės įsirašyti „pozicijos“, kurios stygius vėliau gali negatyviai atsiliiepti kylant akademinės karjeros laiptais.

¹⁶ Plačiau apie šią, iš pirmo žvilgsnio netikėtą finansinės paramos ir sakytinės istorijos projektų gausos sąsają žr. *Thompson Paul. The Voice of the Past. Oral History*, p. 76.

Ką tik aptarti mokslo politikos „slenksčiai“, kliudantys vykti spartesnei sakinės istorijos prieigos sklaidai lietuvių istoriografijoje, ypač negatyviai veikia sovietmečio epochos tyrimų lauką ir potencialias šio lauko analizės galimybes. Sakinės istorijos šaltiniai – žmonės – „įkalina“ tyrinėtoją iš esmės trijų kartų (apytiksliai 75 metų) laikotarpyje. Taigi, norintis sovietmečio epochos tyrimuose aktyviai sakinės istorijos metodą taikyti istorikas nuolat susiduria su grėsme, kad galinčių prisiminti jį dominančią asmenybę, įvyki, procesą ir gebančių nutiesti prasmes bei emocines jungtis tarp „tada“ ir „dabar“ žmonių kas dieną mažėja. Lietuvoje besiformuojanti sovietologų bendrija jau beveik prarado asmeninę ir profesinę brandą sovietmečio epochoje pasiekusių asmenybių, 1990-aisiais minėjusių savo 50 arba 60 metų jubiliejus, kartą. Šios generacijos pasitraukimo, kartu mažinančio ir potencialias jai priklausančių žmonių istorijoje tyrimo galimybes, simboliu tapo paskutinio Lietuvos komunistų partijos pirmojo sekretoriaus ir pirmojo nepriklausomos Lietuvos Prezidento Algirdo Brazausko mirtis 2010 m. birželį. Simptomiška, kad tais pačiais metais pasirodęs labai aktualus šio asmens istorijos sampratos tyrimas jau buvo paremtas ne šią analizę atlikusio mokslininko interviu su minėtu politiku medžiagos pagrindu, o A. Brazausko viešuose pasisakymuose ir su bendraautoriais rašytuose tekstuose išsakytų idėjų analize bei interpretavimu¹⁷.

Kita vertus, pernelyg dramatiizuoti situacijos nederėtų. Su nepaliojiamai kintančio – mažėjančio ir tuo pat metu atsinaujinančio – žmogiškosios atminties žemėlapiu

¹⁷ *Lopata Raimundas*. Politikai ir istorija. Algirdo Brazausko ir Vytauto Landsbergio istorijos sampratos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

netvarumo grėsme praeities tyrinėtojams tenka nuolat skaitytis nustatant tyrimų sakinės istorijos lauke prioritetus ir vertinant savąias galimybes. Taigi, sovietmečio tyrinėtojai šiuo atveju nėra išimtis, o jiems dar prieinamas sakinės istorijos šaltinių klotas gali atverti unikalių sociokultūrinės ir sociopolitinės XX a. Lietuvos istorijos „perskaitymo“ galimybių.

2.2. Pozityvūs aspektai, didinantys sakinės istorijos galimybes tirti sovietinį ir posovietinį laikotarpį

Nepaisant daugybės pirmiau aptartų negatyvių aspektų, veikiančių lietuviškosios istoriografijos požiūrį į darbo su interviu metodika galimybes, sakinės istorijos perspektyvos sovietmečio epochos ir posovietikos analizės lauke vertintinos ganėtinai palankiai. Tokią optimistinę išvagę leidžia suformuluoti keletas aplinkybių.

Šiuo atveju visų pirma dar kartą paminėtinas sovietmečio epochos rašytinių šaltinių problemiškas, dažnai pastatantis istoriką prieš posūkio į sakinės istorijos sritį neišvengiamybę.

Didelę reikšmę dėmesingesnio žvilgsnio, nukreipto į sakinę istoriją, atsiradimui gali turėti palanki, Vakarų akademiniame diskurse vyraujanti konjunkštūra. Nors iki šiol nėra atlikta jokių istoriografinių tyrimų, leidžiančių suformuluoti tikslus apibendrinimus apie Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos humanitarinių bei socialinių mokslų bendruomenės dėmesio Lietuvos istorijai bei ją reprezentuojantiems žvilgsniams iš Vilniaus perspektyvos pasiskirstymą chronologine bei tematine prasme, medžiagos preliminariems apibendrinimams pakanka. Akivaizdu, kad Vakarų istoriografiją Lietuva visų pirma

domina kaip vėliausiai apsikrikštijęs Europos kraštas, turėjęs patirti sunkius kryžiaus karų pasislinkimo prie Baltijos jūros proceso padarinius ir kaip istorinis subjektas XX a. ne savo valia įtrauktas į Sovietų Sąjungos vykdomą civilizacinį eksperimentą, kuris tam tikromis formomis tebesitėsia ir po 1990-ųjų metų prasidėjusioje posovietinėje – tranzitinėje – epochoje. Būtent svarstydami pastaruosius klausimus (ir, žinoma, nepamiršdami komparatyvistinio žvilgsnio perspektyvos) Lietuvos istorikai turi daug galimybių patekti į globalaus akademinio diskurso plotmę. Ši aplinkybė, neretai susijusi su finansinės paramos iš Vakarų fondų vykdant konkretų tyrimo projektą galimybėmis, sakininės istorijos „įsipilietinimui“ lietuviškoje historiografijoje atveria dar vieną šansą.

Šiame kontekste taip pat galima kalbėti apie palankios konjunkcijos Lietuvos kultūrinėje terpėje susiklostymą. Atskiro tyrimo dar laukia akivaizdus intensyvėjantis XXI a. Lietuvos visuomenės domėjimasis autobiografijų ir memuarų žanro darbais, kuris leistų atsakyti į klausimą, kokios priežastys išprovokavo norą atsigręžti į netolimą praeitį, žvalgantis po XX a. per konkretaus asmens patirties prizmę¹⁸. Paliekant šią problemą nuošalyje čia tenorima

¹⁸ Keletą pastarųjų metų juntamas akivaizdus lietuvių visuomenės domėjimasis atsiminimų ir biografinio žanro knygomis sukūrė tiek pozityvių, tiek negatyvių tendencijų. Šalia gerokai išsiplėtusio akademinio, kultūros ir meno pasauliams priklausiusių žmonių memuarų lauko, padedančio naujai įvertinti daugelį keblių XX a. klausimų, pastaruoju metu ryškėjo buvusios partinės nomenklatūros atstovų pastangos atsiminimų tipo knygose kurti tikrovės neatitinkančius praeities vaizdinius. Plačiau apie tai žr.: *Streikus Arūnas*. Stiprėjanti srovė: sovietinės Lietuvos veikėjų atsiminimai // Knygų aidai. 2006, Nr. 1, p. 12–15; *Terleckas Vladas*. Sovietiškos propagandos recidyvai // Kultūros barai. 2006, Nr. 12, p. 82–87; *Rubavičius Vytautas*. Nomenklatūrinės atminties diskursas ir tapatumo politika // Kultūros barai. 2007, Nr. 9, p. 6–12.; Nr. 10, p. 12–18.

konstatuoti palankaus konteksto sakininės istorijos, kaip dirbančios su žmogiškąja atmintimi, žanro knygoms lietuviškoje knygų rinkoje atsiradimą, kuriuo mūsų istoriografija turi galimybę pasinaudoti.

3. Atvejo analizė – sakininės istorijos potencialas atminties kultūros ir istorijos politikos srities sovietmečiu tyrimuose

Aptarus gerąsias ir blogąsias sakininės istorijos ypatybes ir atlikus šio praeičiai tirti naudojamo „metodinio instrumento“ galimybių lietuviškoje historiografijoje vertinimą, derėtų pereiti prie konkrečių dalykų ir parodyti, ką apčiuopiamo tas tyrimo būdas gali duoti pažinimo procesui sprendžiant tam tikrus klausimus¹⁹. Atvejui analizuoti buvo pasirinktas istorinės kultūros ir istorijos politikos ypatumų tyrimo sovietmečio epochoje laukas, stengiantis įvertinti sakininės istorijos galimybes jame.

Kaip pabrėžia Alvydas Nikžentaitis, „Atminties kultūros terminu vadinami tam tikri visuomenėje nuolatos akcentuojami praeities siužetai, vaizdiniai, kurių pagalba visuomenė kuria ir stiprina savo savimone ir apibrėžia save kaip atskirą grupę“²⁰. O istorijos politikos terminu galima įvardyti kovą dėl galios formuoti konkrečios visuomenės atminties kultūrą ir tos galios panaudojimą įvairiomis formomis įgyvendinant tą uždavinį²¹.

¹⁹ Istoriografinį kontekstą šių problemų svarstymui sukuria analogiškos pastangos: *Passerini Luisa* (ed.). *Memory and Totalitarianism*. Oxford university press, 2005.

²⁰ *Nikžentaitis Alvydas*. Atminties ir atminimo kultūrų modeliai: Lenkija, Lietuva, Rusija, Vokietija // Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo–Ribentropo. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010 (spausdinama).

²¹ Istorijos politikos problematikai skirtų straipsnių, monografijų ir tekstų rinkinių yra ganėtinai daug.

Sovietmečio partinis ir politinis elitas, pasitelkęs įvairius istorijos politikos „įrankius“, dėjo pastangas sukurti jo poreikius atliepiančią atminties kultūros modelį ir jį institucionalizuoti bei ritualizuoti, taip užtikrinamas jo gyvybingumą. Šiuo atveju, pristatant sakinę istorijos galimybes tirti sovietinę epochą, bus apsiribota tik dviejų atminties kultūros formai anuometinėje epochoje turėjusių esmingą įtaką – istorikų cecho ir kultūrinio elito – veiksmų aptarimu, analizuojant jų tyrimo galimybes iš šiame straipsnyje pristatomos teorinės bei metodologinės priegijos sukurtamų perspektyvų.

Gilinantį į praeities tyrinėtojo likimą sovietmečiu, jo santykį su tuometiniu valdžios aparatu ir bandant suvokti, kiek konkretus istorikas ir visa profesinė bendruomenė turėjo (manė turį) manevro laisvės, prieš juos nukreipto istorijos politikos „arsenalą“ akivaizdoje, pasitelkus sakinę istoriją gaunami duomenys dažnai vaidina lemiamą vaidmenį. Būtent ši metodinė priegija yra nepakeičiama ieškant atsakymo į labai svarbius pirmiau aptarto tyrimo kontekstui klausimus:

1. Kokį emocinį santykį su sovietine tikrove sukūrė konkretus praeities tyrinėtojas / visa bendruomenė?
2. Kaip istorikas / bendruomenė suvokė, ko iš jo sovietinė sistema reikalauja už suteiktą galimybę būti praeities tyrinėtoju?
3. Kokiais būdais istorikas / bendruomenė galėjo nepaisyti / šių reikalavimų

Šiuo atveju pasinaudosime naujausiomis pozicijomis, pristatančiomis žvilgsnį į istorijos politiką iš vakariečių akademinio diskurso perspektyvos (Politic of the Past: The Use and Abuse of History. H. Swoboda, J. M. Wiersma (eds.), Antilope, 2009) ir iš posovietinėje erdvėje gimstančių aktualijų nulemtu požiūriu taško (Портнов Андрей. Упражнение с историей по украински. Москва: ОГИ, 2010).

ar juos sabotuoti, bandydamas išlikti savarankiškas istorijos politikos lauke? Ar žvelgiant iš dabarties perspektyvos tie „manevrai“ tebevertintini kaip davę apčiuopiamų rezultatų?

4. Kada tokia manevro laisvė buvo neįmanoma?
5. Kokį santykį istorikas / bendruomenė kūrė su prievarta visuomenėje diegiamu atminties kultūros modeliu, tiek būdamas jo bendraautoris, tiek dalydamasis atsakomybe už viso profesinio cecho veiklą?
6. Ar vidinės bei išorinės laisvės ribos galvoti ir veikti sovietmečio epochoje kito? Kaip ši kaita atsispindėjo istoriko / bendruomenės likime?
7. Koks emocinis santykis nusistovėjo tarp istoriko / bendruomenės ir visuomenės kaip turinčių prisiimti atsakomybę už sovietmečiu egzistavusį atminties kultūros modelį?

Atsakymų į pirmiau pateiktus klausimus paieškų, pasitelkus sakinę istorijos metodiką, rezultatai jau yra pristatyti visuomenei monografija, todėl prie jų čia plačiau nebus apsisota²².

O bandant įvertinti lietuviškojo kultūrinio elito atstovų veikimo sovietmečio epochoje formuojant arba bandant sugriauti tuo metu vyravusį atminties kultūros modelį, kuriant vadinamąsias „atminties vietas“ arba jas dekonstruojant²³, sakyti-

---

²² Švedas Aurimas. Matricos nelaisvėje: Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985). Vilnius: Aidai, 2009.

²³ Terminą „atminties vietas“ („les lieux de mémoire“) į diskursą įvedė prancūzų istorikas Pierre Nora, kurio iniciatyva buvo įgyvendintas ilgametis tyrimo projektas, įgavęs 7 tomų akademinio leidinio pavadinimą (Les Lieux de Mémoire. Paris: Edition Gallimard, 1984–1992, t. I–VII). Lietuviškame diskurse sąvokos „atminties vietas“ eksplikavimą yra atlikęs Darius Staliūnas: „Atminties vieta tai kolektyviniam identitetui

nės istorijos metodika padeda atlikti šiuos veiksmus:

1. Suvokti, kaip kultūrinio elito atstovai priėmė sovietmečiu sukurtą atminties kultūros modelį ir atsakyti į klausimą, kokie jo bruožai tuos žmones tenkino, o kas kėlė nepasitenkinimą, provokavusį arba mažinusį norą patiems prisidėti prie šio modelio konstravimo / kaitos.
2. Pažvelgti į kultūrinio elito atstovų valingai konstruotų istorijos vaizdinių (kai kuriais atvejais virtusių „atminties vietomis“) kūrybos procesą sovietmečiu fiksuojant idėjos genezės apie konkretaus istorijos siužeto perteikimo meninėje erdvėje – jos keliavimo per įvairius kontrolės mechanizmus – įgyvendinimo būdą (tuo pat metu spręsti cenzūros ir autocenzūros santykio klausimą).
3. Identifikuoti, kokie prasminiai akcentai yra atėję į konkretaus menininko darbą iš tarpukario epochos subrandintos istorinės sąmonės vaizdinių, o kokie – sovietmečio epochos vaisiai, fiksuojant įvairias intelektines / ideologines / emocines arba direktyvines įtakas.
4. Užfiksuoti, kaip kultūrinio elito atstovai suprato tuo metu savo atlikto darbo įtaką ir svarbą sovietmečio visuomenei bei jos atminties kultūrai.
5. Išsiaiškinti, kokį prasminį bei emocinį kontekstą sovietmečiu savo atliktiems darbams konkretūs kultūrinio elito atstovai linkę suteikti po 1990-ųjų susi-

formavusioje naujoje sociopolitinėje konjunktūroje.

6. Atskleisti žmogaus laike ir laiko žmoguje tapsmo procesus, ne tik išgryninant tam tikrų ideologinių postulatų arba mitologemų veikimą konkretaus kultūrinio elito atstovo arba jų grupės atžvilgiu, bet ir fiksuojant, kiek epochinės sąvartos bei jų inspiruoti procesai (Antrasis pasaulinis karas, sovietinė okupacija ir represijos, rezistencinis judėjimas, „atšilimas“) gebėjo paveikti konkretaus asmens / grupės saviidentifikaciją laiko / erdvės prasme.

Šių klausimų analizė, pasitelkus sakytinės istorijos metodiką, gali padėti suformuoti unikalų socialinių kultūrinių šaltinių bloką, turintį potencialą esmingai papildyti lietuviškoje historiografijoje esamus vaizdinius apie sovietmečio atminties kultūrą bei ją formavusių ir jos gyvybingumą palaikiusių istorijos politikos mechanizmų veiklą. Kiek realiai išvardytos sakinės istorijos galimybės veikia konkretaus empirinio tyrimo metu – jau kito straipsnio objektas.

Išvados

1. Sovietmetis šią epochą tyrinėjančiam istorikui dažnu atveju tampa profesiniu iššūkiu dėl to laikotarpio reiškinių bei procesų korektiškos analizės ir interpretavimo problemų. Beveik pusę amžiaus gyvavusi epocha paliko fragmentiškus, neinformatyvius, prieštarigus, sąmoningai klaidinančius tyrinėtoją rašytinius šaltinius, kurie kartais ne tik nepadeda atsakyti į klausimą, „kaip buvo iš tikrųjų“, bet ir mėgina supančioti juos analizuojantį žmogų nutylė-

---

svarbi praeities dalis (ivykis, asmuo, vieta, kur vyko svarbūs įvykiai, ir pan.) ar istoriškai susiformavęs fenomenas (pavyzdžiui, kalba).“ (*Stalūnas Darius. Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*. Vilnius: Mintis, 2008, p. 7).

- jimų, pusiaukalbės ir atviro melo voratinklyje.
2. Rašytinių šaltinių trūkumas arba jų fragmentiškumas ir neinformatyvumas verčia istorikus savo tyrimuose panaudoti daug naujų perspektyvų pažinimo procesui suteikiančią sakinės istorijos interviu metodiką. Tai ypač pasakytina apie jaunąją Lietuvoje bręstančią sovietologų kartą, kuri interviu metodo potencialą visų pirma pritaiko rengdama daktaro disertacijas.
  3. Platesnį (ne tik apsiribojantį jaunąja mokslininkų kartą) sakinės istorijos naudojimą lietuvių istoriografijoje artimiausiu metu turėtų paskatinti suvokimas, kad naudodamiesi šiuo „metodiniu instrumentu“ praeities tyrinėtojai įgyja unikalią galimybę patys susikurti savo kiekybine ir kokybine prasme unikalų „idealių šaltinių“ arba jų bloką, kuris gali nulemti konkretaus tyrimo vyksmą ir esmingai paveikti jo metu formuluojamų išvalgų pobūdį, teikdamas atsakymus į tuos klausimus, kurių atžvilgiu kiti istoriniai šaltiniai yra „nebylūs“ arba „nekalbūs“.
  4. Sakinės istorijos sklaidai lietuviškoje istoriografijoje geras sąlygas sudaro ir palanki konjunktūra Vakarų istoriografijoje – būtent gilindamiesi į sovietinės ir posovietinės epochos problemas, kurioms spręsti dažniausiai ir prisireikia sakinės istorijos, Lietuvos istorikai turi daug galimybių patekti į globalaus akademinio diskurso plotmę ir prisidėti prie jame vykdomų tiriamųjų projektų.
  5. Vertinant sakinės istorijos galimybes sovietmečio ir posovietmečio tyrimų lauke pažymėtina, kad, norint intensyviai šios teorinės – metodinės prieigos naudojimą, derėtų daugiau dėmesio skirti Vakaruose aktyviai vykstančiai diskusijai apie gerąsias ir blogąsias teorines bei metodologines šio istorijos porūšio ypatybes ir papildyti ją žvilgsniu iš lietuviškosios perspektyvos. Taip pat reikia glaudesnio istorikų ir socialinių mokslų atstovų bendrabarbiavimo, nemažos finansinės investicijos, ateinančios su konkrečiais tiriamaisiais projektais. Tuo pat metu koreguotina humanitarų mokslinės produkcijos vertinimo metodika. Pastarieji mokslo politikos aspektai iki šiol stabdė sakinės istorijos.
  6. Sakinės istorijos galimybės labai gerai vertintinos tyrinėjant sovietmečiu susiklosčiusios atminties kultūros ypatumus ir juos formavusius istorijos politikos metodus. Gilinantis į sovietinio partinio bei politinio elito pastangas sukurti jo poreikius atliepanti atminties kultūros modelį ir tuo pat metu bandant suvokti, kiek konkretus istorikas bei visa profesinė bendruomenė turėjo (manė turį) manevro laisvės prieš juos nukreipto istorijos politikos arsenalo akivaizdoje, pasitelkus sakinę istoriją gaunami duomenys dažnu atveju vaidina lemiamą vaidmenį. Tas pats pasakytina ir apie atminties kultūros formas esmingai veikusio ir istorijos politikos srityje aktyviai dalyvavusio kultūrinio elito situacijos ir veiklos analizę.

POSSIBILITIES TO ADAPT ORAL HISTORY TO THE RESEARCH OF SOVIET AND POST-SOVIET EPOCH (THE PROBLEMS OF THE CULTURE OF MEMORY AND THE POLITICS OF HISTORY)

Aurimas Švedas

Summary

The Soviet epoch often imposes a professional challenge to a researcher due to the complexities of correct analysis and interpretation of the phenomena and processes of that epoch. All that was left by this epoch, which lasted almost half a century, was fragmentary, uninformative and contradictory written sources which consciously mislead the researcher by not only preventing an answer to the question "what was it really like?", but also by trying to wrap the researcher in a spider web of reticence, Aesopian language and open lies. The lack or fragmentation and unformativity of the written sources forces historians to use in their research the method of oral history interview which offers many new perspectives. It could provide much help to the new generation of Sovietologists in Lithuania who adapt the potential method of interview primarily while preparing doctoral theses.

A wider use of oral history in Lithuanian historiography (not only by young historians) should be encouraged by realization that the researchers of the past who use this "methodical tool" acquire a possibility to compose their own "ideal source" or a block of such sources that would be unique in a quantitative and qualitative sense, determining the process of a particular research and fundamentally influencing its insights, providing answers to the questions that are "suppressed" by other historical sources.

Good conditions for the development of oral history in Lithuanian historiography are created by a favourable conjuncture in the Western historiography – Lithuanian historians have many opportunities

to participate in the global academic discourse and contribute to the global research by trying to grasp the issues of the Soviet and post-Soviet epoch.

The evaluation of oral history possibilities in the field of research of Soviet and post-Soviet epoch should include a bigger attention to the debates in the West which focus on the advantages and the disadvantages of this historical method and supplement these debates with insights from the Lithuanian perspective. A closer collaboration of historians and social scientists as well as significant financial investments aimed to support specific research projects and corrections in the evaluation of the production of humanitarian scientists are also very important aspects. The latter aspects of the politics of science have until now impeded the development of oral history in Lithuanian historiography.

The possibilities of oral history should be highly estimated while researching the specifics of the culture of memory that emerged in the Soviet epoch and the methods of politics of history which determined that specifics. The information acquired with the help of oral history often plays a crucial role in understanding the efforts of Soviet Party and political elite to create a model of culture of memory that could satisfy its needs as well as in trying to grasp an amount of freedom that a particular historian and all the professional community had in the face of the arsenal of the politics of history. The same applies to the analysis of situation and activity of cultural elite which fundamentally influenced the culture of memory and actively participated in the politics of history.

*Įteikta 2010 10 01
Parengta skelbti 2010 10 12*